

ד. כוחה של תפילה

שאלת כוחה של התפילה, מבליטה יותר מכל שאלה אחרת, את ההבדל בין הגישה הפילוסופית והגישה הבלתי פילוסופית לענייני התפילה. הגישה הפילוסופית אינה מצטיינת בעמקותה, כי אם באופיה הביקורתי-שיטתי. היא שואלת: אם התפילה משפיעה, יש להסיק מכאן כמה דברים:

(א) מכאן, שהקב"ה מתערב במאורעות שבעולם הזה, ז"א שהנסים חוזרים ונשנים, ואין זה נכון, ש"עולם כמנהגו נוהג", מתוך ציות לחוקים קבועים.

(ב) מכאן, שהקב"ה עשוי לשנות את גזירתו בהשפעת התפילה. ואם גזירתו שמלפני התפילה לא היתה נכונה, מדוע גזר, ואם היתה נכונה, מדוע שינה? המקרא והתורה שבעל-פה, שני נציגים מובהקים של החשיבה הבלתי פילוסופית, רואים את הקב"ה כבעל תכונות נפש אנושיות, ואינן רואות כאן כל קושי. אמנם, לפעמים מבצצת הרגשה, שלא הכל כשורה, אם האדם יכול להשפיע על הקב"ה, כגון בטרונייתו של שמעון בן-שטח על חוני המעגל (תענית יט, ע"א).

התשובות לשאלה הפילוסופית מתחלקות לשתי קבוצות: לאלה המניחות, שהתפילה באמת משפיעה על מהלך המאורעות, ובכל זאת אין בדבר משום פגם בגזירתו של ה' ואפילו לא בעקרון שעולם כמנהגו נוהג, ולאלה — המניחות, שאין לתפילה כל השפעה על מהלך המאורעות, ובכל זאת היא חשובה. הדעה הראשונה סבורה, שגזירתו של הקב"ה היא על תנאי, שלא יבוא בני-אדם ויתפללו, אבל אם יתפללו כראוי, תתבטל הגזירה. התפילה היא כשאר הכוחות הרוחניים, הפועלים בעולם החומרי, ואפשר לראות בהשפעת הגורמים הרוחניים על העולם החומרי נס נסתר, ואפשר לראות בה ביטוי למוניזם הפסיכופיזי. כוחו של הצדיק המבטל גזרת עיריץ הוא בזה, שהוא יודע כיצד להתפלל. זו היתה מעלתם, ואם תרצה לומר — מומחיותם, של אנשים כחוני המעגל ור' חנינא בן דוסא. דעה זאת רואה בתפללים הגדולים את יורשיהם של הנביאים, של אברהם, אשר התפלל בעד אבימלך, כי נביא היה, ושל שמואל, אשר הבטיח לא לחדול מתפילה בעד בני ישראל. וכי מה בין תפילה לשאר מצוות? הרי גם קיומן של מצוות גורד אחריו

תוצאות, שהן בגדר של נס! אלא שבקיום המצוה — המעשה הוא הקובע, ולא הכוונה, "מצוות אינן צריכות כוונה", ובתפילה — הכוונה היא העיקר, על כן תפילתו של האחד מועלת, ושל השני — לא. ועוד — המצוה גוררת אחריה את גמולה היא, התפילה מביאה לידי שינוי בגוירת ה', שלא היה לה מלכתחילה קשר עם התפילה. המצוה — גוררת תוספת טובה, התפילה — גם ביטול הרעה. ומצאנו מצוה בתפקיד האופייני לתפילה — הדם על המשקוף בפסח מצרים. מתחילה גזר הקב"ה, שאם יתנו בני ישראל את הדם — לא תבוא עליהם הפורענות. ולמה היתנה את האחד בשני, ולא גזר ללא תנאי, שלא יבוא המש"חית לבתי ישראל? כדי לעשותם ראויים להצלה.

ההרגשה, שהתפילה משפיעה על הנהגת העולם, מקנה לאדם את תודעת ערכו ואת הכרת תפקידו. תודעת ערכו — כי על ידי התפילה נעשה האדם שותפו של הקב"ה בהנהגה הנסית של העולם, בחידוש היום יומי של מעשה בראשית. יכולתו היחידה במינה של האדם להפיק את התועלת הגדולה ביותר, מתוך פעולה בהתאם לחוקי הטבע, היא רק חלק של גדולתו האמיתית. הישגיו המוחשיים של האדם, ככל שהם גדולים, הם רק חלק מהישגיו. היצירה באמ"צעות התפילה מתפשטת עד לקצוי היקום, והיא גדולה מהיצירה באמצעות המדע. והכרת תפקידו — כי אם אמנם ניתנה לאדם האפשרות להשפיע על ידי תפילה, עליו לעשות זאת, כאשר נדמה לו, שבלעדי תפילתו ימנע ה' את חסדו מן האנושות.

יתר על כן, לא זו בלבד שהקב"ה נותן לבני האדם את האפשרות להשפיע עליו, אלא שהוא מזמין אותם לכך. "ואתה הניחה ל"י אמר הקב"ה למשה, כאשר רצה להשמיד את בני ישראל בחטא העגל. ומשה הבין ופתח בתפילה. וכן עשה אברהם כאשר גילה הקב"ה אזנו לפני הפיכת סדום ועמורה.

ואם הקב"ה רוצה לנהוג במידת הרחמים, למה הוא מזמין את בניו הגדולים שינצחוהו בתפילתם? האם זה מוסיף לכבוד ה' שינצחוהו בניו? שתי תשובות בדבר, משתי נקודות ראות.

מנקודת ראות התיאולוגיה הראציונאלית. הקב"ה הוא מקור הצדק, ותכונת הרחמים שבני אדם מיחסים לו זרה לו. אבל העולם אינו יכול להתקיים בלי מידת הרחמים. מה עשה הקב"ה? העביר על מידותיו. לא מתוך התכחשות לעצמו, אלא על ידי זה ששתל בכל דור ודור צדיקים היודעים להפוך את מידת הדין למידת הרחמים, ומצילים את העולם בתפילתם. ואם מליצי היושר מבקשים — פעמים גוברת מידת הדין, ופעמים מידת הרחמים, אבל אם אינם מבקשים, אין אלא מידת הדין. כך מתארת המחשבה היהודית בלשון האגדה את תפקידם של המתפללים הגדולים. ובה היא מבטאת את ההבדל שבין המונותאיזם היהודי ובין הפוליתאיזם היווני, אשר העמיד לעומת הנביא

המתפלל את פרומתיאוס הלוחם. באלילות אפשר לפעול בעולם נגד רצונו של אחד האלים, ביהדות אפשר רק לפנות בתפילה אל ה' העושה את הכל. התשובה השנייה היא מנקודת ראות פסיכולוגית. התפילה מרוממת את האדם, ואחרי שהתפלל כדאוי, הריהו איש אחר, ואין הוא ראוי לגורל שנועד לו בטרם התפלל. התפילה אינה משנה דבר בהקב"ה, כי אם באדם. והשינוי שחל בגודלו אינו גמול או חסד, אלא תוצאה, כמעט טבעית, של התנהגותו. התפילה היא איפוא אחותה של התשובה, ההופכת את האדם לאיש אחר. מכל מקום, התפילה, גם אם היא משפיעה, אין לזהותה עם המגיה, הקסם. הקוסם אף הוא פונה אל האלוהות, אלא שהוא פונה אליו בעזרת אמצעים, המשעבדים את האלוהות לרצון הקוסם. המתפלל פונה אל ה' בבקשה. ההכרעה הסופית היא בידי ה'. ואף כשהוא מעז פנים כלפי ה', הרי זה מתוך קנאת ה' צבאות: "השופט כל הארץ לא יעשה משפט?" "למה יאמרו הגוים?" "ומה תעשה לשמך הגדול?" המתפלל מעז לדרוש, מפני שהוא רוצה להציל את ה' מחילול שמו. הקוסם חס על כבודו, ולא על כבוד אלילו.

הדעה, שאין התפילה משפיעה על גזירת ה', מתפצלת לכמה ראשים. מצד אחד הדעה, שהתפילה היא מצוה ככל המצוות, שהאדם חייב לקיימן לא מפני שהוא מאמין שהן מועילות, אלא מפני סמכותן של המצווה, ומצד שני הדעה האומרת, שהשפעתה של התפילה היא רק על המתפלל, ובוה הצדקתה.

המתפלל מאמין במשפט אלוהי צדק, והוא מאמין, שאין תפילתו עושה כל רושם והוא מתפלל, כדי לחסן את עצמו מפני הספק. אימתי מתפלל אדם תפילת בקשה? בשעה שנדמה לו, שהוא קופח על ידי הטבע או בידי אדם. הוא מתפלל, שתתן לו התפילה כוח להצדיק את הדין. האמונה תביא את האדם לתפילה, והתפילה — לתוספת אמונה. וחוזר חלילה.